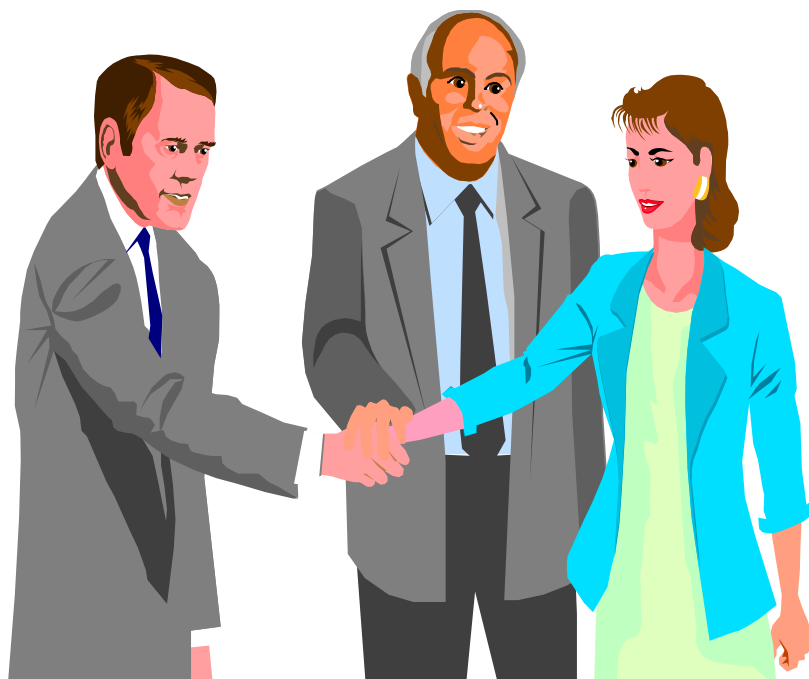

***IQTISODIYOTGA OID ATAMALAR
VA TUSHUNCHALAR IZOHLI
LUG'ATI***

«FAN»

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI XALQ TA'LIMI
VAZIRLIGI**

NAVOIY DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI

***IQTISODIYOTGA OID ATAMALAR VA TUSHUNCHALAR
IZOHLI LUG'ATI***

**Toshkent
O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi
«Fan» nashriyoti
2004**

Ushbu uslubiy lug'at bozor iqtisodiyotining atamaları va tushunchalariga izoh berishga bag'ishlangan.

Hozirgacha iqtisodiyotga oid bo'lgan darsliklar, o'quv , uslubiy qo'llanmalarning ko'pchiligida noiqtisodiy o'quv yurtlari, jumladan, pedagog kadrlar tayyorlash yo'nalishidagi oliy o'quv yurtlari talabalari uchun iqtisodiy atamalar va tushunchalar ancha murakkab yoritilgan bo'lib, ta'lim muassasalari spesifikasiga nazarimizda kam e'tibor berilgan.

Taqdim etilayotgan lug'at iqtisodiy atama va tushunchalarga xos muhim belgilar umumlashtirilib, birlashtirilib talabalarda umumiy tasavvurlar hosil qilish maqsadida tuzilgan. Unda asosan yangi shakllanayotgan bozor munosabatlarini ifoda qilishda ko'p uchraydigan atamalar va tushunchalarni izohlashda yangi pedagogik texnologiya talabalari hisobga olingan.

Lug'at noiqtisodiy oliy o'quv yurtlari, kollej va lisey talabalariga mo'ljallangan bo'lib, ularning bilimini yanada boyitishda ko'shimcha manba sifatida xizmat qiladi.

Shuningdek lug'at aspirantlar, magistrlar va iqtisodiyot faniga qiziquvchi keng kitobxonlar ommasiga mo'ljallangan..

Tuzuvchi: iqtisod fanlari nomzodi

Z. Zoyirov

Mas'ul muharrir: filologiya fanlari nomzodi

O. Qayumov

Takrizchilar : iqtisod fanlari doktori, professor

I. Ulashov

iqtisod fanlari doktori, professor

B.Navro'z-Zoda

B4602030000-3-785 Rez.2004

M355(04)-2004

ISBN 5-648-03004-5

**© O'zbekiston Respublikasi FA «Fan» nashriyoti
2004 yil.**

KIRISH

Talabalar va iqtisodiyot ilmiga qiziquvchi kitobxonlar e'tiboriga havola qilinayotgan ushbu izohli lug'at mamlakatimizda shakllanayotgan bozor iqtisodiyotining ayrim atamalari va tushunchalariga bag'ishlangan. Zero, hayotimizning biror-bir sohasi iqtisodiyotchilik keng jamoatchilikning diqqat markazida turmaydi va qiziqish uyg'otmaydi. Bu albatta tabiiy hol. bozor iqtisodiyoti bu faqat iqtisodiy jarayon bo'lib qolmasdan, ayni vaqtda u hayotiy voqelikdir.

Bozor iqtisodiyotining hozirgacha o'z muqobiliga ega emasligini rivojlangan davlatlar tajribasi ko'rsatmoqda.

O'zbekiston Respublikasi ham ana shunday taraqqiyot yo'lini tanladi va undan dadil odimlamoqda. Ta'kidlash kerakki, bu iqtisodiyot pirovardida inson manfaatlariga xizmat qilish yotadi. Uning maqsadi iqtisodiyotning ijtimoiy jihatlarini kuchaytirish, ishlab chiqarishni iste'molchi talablariga bo'ysundirish, mo'l-ko'lchilik orqali aholi farovonligiga erishish, mamlakatda erkin tadbirkorlik muhitini yaratish orqali xalqimizga azaldan xos bo'lgan mehnatsevarlik, ishbilarmonlik, tejamkorlik, vaqtning qadr-qiymatiga yetish kabi xislatlarni yana qaytadan shakllantirishdan iborat.

Hozir xalq orasida bozor iqtisodiyotiga, ayniqsa tadbirkorlik va uning shakllariga qiziqish katta. Uning mazmun mohiyatini tushunishni osonlashtirish maqsadida ushbu izohli lug'at tuzildi. Uni tayyorlashda mavjud iqtisodiy adabiyotlardan, lug'at, ma'lumotnomalar va boshqa manbalardan keng foydalanildi.

qo'llanma pedagogika oliy o'quv yurtlari xususiyatini hisobga olib, imkon qadar soddaroq qilib tayyorlandi. Tabiiyki, undan ayrim atama va tushunchalar o'rin olmagan yoki yetarlicha talqin etilmagan bo'lishi mumkin. Shuning uchun ham ushbu qo'llanmaning mazmuni to'g'risida bildirilgan har qanday xolisona taklif, fikr va mulohozalarni muallif bajoni dil qabul qiladi.

A

AVANS - bunak. Biror ish evaziga keyinchalik hisob-kitob qilish sharti bilan oldindan beriladigan pul, mahsulot, oziq-ovqat va h.k.

AVTARKIYA - (grek.autarkeia- o'z-o'ziga yetarli)- bu o'zini o'zi mahsulotlar bilan ta'minlab, boshqalar bilan kamdan kam aloqaga kirishishdir. Asosan natural xo'jalikka xosdir.

AVIZO - hisob-kitob operatsiyasi xususidagi rasmiy bildirish, mijozlarga bank tomonidan A. orqali amalga oshirilgan debet va kredit operatsiyalari, yozuvlari, hisobdagi qoldiqlar, pul o'tkazishlar, chek yozuvlari, akkreditiv ochish va boshqa yozuvlar xususidagi ma'lumotlarning berilishi.

AGENT - (r <lat) Tashkilot, muassasa va sh.k.ning ma'lum vazifani bajarish uchun tayinlangan vakili.

AGENTLIK OPERASIYALARI - bir tomonning topshirig'i bilan kelishilgan hududda ikkinchi (agent) tomon amalga oshiradigan oldi-sotdi bilan bog'liq bo'lgan amaliy va huquqiy harakatlar.

AJIOTAJ TALAB - bozordagi shov-shuv va vahima ta'siri ostida sun'iy paydo bo'ladigan hamda shiddat bilan ortib boradigan talab. AT odatdagi normal holatga nisbatan ortiq talab hisoblanadi. Bunday talab bir tomondan, aholi orasida mish-mishlar tarqatish va reklama vositasida muayyan tovarlarga o'ta ortiqcha baho berish orqali iste'molchi psixologiyasiga ta'sir etish yo'li bilan, ikkinchi tomondan tovarlarga bo'lgan g'oyat katta qiziqish, qimmatchilik, qaxatchilik, har xil shov-shuvlar ta'sirida puldan tezroq qutulish va tovar zahirasini ko'paytirishga intilish oqibatida yuzaga keladi.

AKKREDITIV - (lat. accredo-ishonaman)- bank yoki omonot banklarining biror shaxs yoki tashkilotga ma'lum miqdordagi mablag'ni berish haqida boshqa bank yoki kassaga yuborgan buyruq qog'ozi, masalan, jamg'armalar bankiga qo'yilgan pulni istalgan omonat bankidan olish uchun berilgan hujjat.

AKSIZ - keng iste'mol mollari (qand, gugurt, tuz, tamaki va h.k.) ga solinadigan qo'shimcha ustama soliq. Mahsulotga yoki ko'rsatilayotgan xizmat (kommunal, transport va boshqa turdagi xizmatlar) narxi ustiga qo'yiladi.

AKSIONERLIK JAMIYATLARI - mas'uliyati cheklangan firmalarning eng keng tarqalgan shakli bo'lib, odatda ko'proq foyda olish maqsadida moddiy, mehnat va pul resurslarini birlashtirgan uyushma

hisoblanadi. Aksionerlik jamiyatlari ochiq va yopiq turda bo'ladi. Ochiq turdagi aksionerlik jamiyatida aksiyalarni erkin sotib olish va sotish mumkin. Yopiq turdagi aksionerlik jamiyatida esa aksiyalar bir necha kishilar (korxonalar) ga tegishli bo'lib, bozorda erkin sotib olinishi mumkin emas.

AKSIYA - aksionerlik (hissadorlik) jamiyati tomonidan shu jamiyat kapitaliga o'z hissasini qo'shgan paychilarga, ya'ni hissadorlarga beriladigan va ularga jamiyat ishida qatnashish huquqini beradigan hujjat, qimmatbaho qog'oz. A. turli ko'rinishda bo'ladi : «nomli» A.- umumiy yig'ilishda aksionerga ovoz berish huquqini tasdiqlaydi, dividend olish huquqini (kafolatsiz) beradi; «imtiyozli» A.- aksionerga faoliyat natijasidan qat'iy nazar muayyan miqdordagi dividend olish kafolatini beruvchi, lekin aksionerlik jamiyati umumiy yig'ilishida ovoz berish huquqini bermaydigan aksiya.

AGRAR MUNOSABATLAR - yerga egalik qilish, undan foydalanish va uni tasarruf etish bilan bog'liq bo'lgan munosabatlardan iborat.

AGROBIZNES - deganda kishloq xo'jaligidagi biznes tushuniladi. Keng ma'noda, bunga qishloq xo'jaligi bilan shug'ullanuvchi biznes turlari kiradi.

AGROFIRMA - muayyan turdagi qishloq xo'jaligi mahsulotini yetishtirish va uni sanoat asosida qayta ishlaydigan korxonadan iborat.

AGROSANOAT BIRLASHMALARI - qishloq xo'jaligi, sanoat tarmoqlari, qishloq xo'jaligiga xizmat ko'rsatuvchi va tijorat ishlari bilan shug'ullanuvchi korxonalar yig'indisi.

ANTIMONOPOL QONUNCHILIK - iqtisodiyotda yakka hukmronlik maqomiga ega bo'lgan biror bir faoliyat turiga qarshi davlatning kurash siyosatidan iborat.

AMORTIZASIYA - 1) Mashina, asbob-uskuna, bino va shu kabilarning eskirishiga qarab, ularning bahosini kamaytirib borish; ularning shu chegirilgan qiymatini ishlab chiqarilgan mahsulot tannarxiga qo'shib borish. 2) alohida shaxsni yoki tashkilotni o'z qarzini asta-sekin, darajama-daraja to'lash majburiyatidan qutulish; 3) qarz majburiyatining yo'qotilishi, o'chirilishi oqibatida uning bekor qilinganligini tan olish.

ASOSIY KAPITAL - ishlab chiqarish jarayonida bir necha yil davomida ishtirok etuvchi va o'z qiymatini tayyorlanayotgan mahsulotga qisman o'tkazib boruvchi mehnat vositalaridir.

AYLANMA KAPITAL - xom ashyo materiallar, energetika resurslarida moddiylashgan va bir ishlab chiqarish siklida sarflanuvchi, o'z qiymatini tayyorlangan mahsulotga to'liq ko'chiruvchi kapital.

ARENDA - ijara (q).

ARALASH KORXONALAR - turli mulk shakllariga taalluqli firmalar bo'lib, odatda davlat, jamoa va xususiy mulkning aralash mablag'lari asosida tashkil etiladi.

ARALASH MULK - bu turli shakldagi mulklarning o'zaro qo'shib, hamkorlikda o'zlashtirilishi asosida tashkil topadi. Uning yaqqol ko'rinishi aksionerlik jamiyatlardir.

AUDIT - 1) yillik moliya hisobotini tekshiruvchi va tasdiqlovchi ixtisoslashgan tashkilot (tashqi A.). 2) aksionerlik jamiyatining taftish hay'ati (ichki A.)

AUDITOR- revizor-taftish o'tkazuvchi, idoraning, tashkilotning, aksionerlik jamiyatining moliyaviy-xo'jalik faoliyatini tekshiruvchi, taftish o'tkazuvchi shaxs.

AUKSION - (lat.auction)- «kim oshdi» savdosi, ochiq savdo qilish. Bu savdo davomida mahsulotni eng yuqori narx bo'yicha ko'targan xaridor sotib oladi.

AHOLI DAROMADLARI - aholining ma'lum vaqt davomida pul va natura shaklida olgan daromadlari miqdoridan iborat. AD ga ish xaqi, tadbirkor daromadi, pensiya, nafaqa, stipendiya, kapitaldan olinadigan foyda, puldan olingan foiz, devidend, renta, ko'chmas mulk, qishloq xo'jalik mahsulotini, hunarmandchilik buyumlarini sotish va har xil xizmatlar ko'rsatishdan olingan daromadlardir.

B

BALANS - xalq xo'jaligida va umuman xo'jalik, savdo ishlarida bir-biriga bog'liq bo'lgan sohalarning o'zaro muvofiq salmog'i. B. biror korxonada yoki tashkilotda muayyan bir muddat oralig'idagi kirim bilan chiqimni, ya'ni daromad bilan buromadni bir-biriga taqqoslab chiqilgan yakun.

BANK - yuridik va jismoniy shaxslarning vaqtincha bo'sh pul mablag'larini bir joyga to'plovchi va uzluksiz aylanib turushini ta'minlovchi, korxonalariga va umuman pulga muhtojlarga kredit, ssuda beruvchi, tomonlar o'rtasida to'lov va boshqa hisob-kitob ishlarida vositachilik qilib turuvchi, oltin va chet el valyutasi bilan bog'liq operasialarni bajaruvchi kredit-moliya muassasi. B. pul qo'yuvchilarga ma'lum foiz to'lab, qarz olganlardan yuqoriroq foiz stavkasini undiradi va ana shu foizlar o'rtasidagi farq bank foydasi hisoblanadi.

BANK KAFILLIGI - bankning o'z mijoziga kafolati. Bank o'z mablag'i hisobidan mijozning ko'rsatilgan muddatda to'lanmagan majburiyatlari bo'yicha hisob-kitob qilish kafilligini oladi. Kafil bank mijozining bunak, avansini qaytarish, savdo-sotiq shartnomasini tuzish va shunga o'xshash shartlarni bajarishi mumkin.

BANK FOIZ STAVKASI - bank ssudasidan foydalanganlik uchun belgilangan haq miqdori, qarz summasiga nisbatan foiz hisobida undiriladi. BFS. o'zgaruvchan ko'rsatkich bo'lib, bank ssudasi qarzga bo'lgan muhtojlikka qarab o'zgartiriladi. BFS miqdori bank va mijoz o'rtasidagi kelishuvga muvofiq belgilanib, qarzning qaysi tarzda va qanday shartlarda berilishiga bog'liq.

BANKOMAT - mijozning bankdagi hisob raqami bilan kompyuter tizimi orqali bog'langan naqd pul beruvchi elektron moslama.

BIZNES- (inglizcha business-ish, faoliyat, mashg'ulot) boylik, foyda orttirishga yo'naltirilgan ish, faoliyat. Biznes xo'jalik yuritish ko'lamiga qarab yirik, o'rta va mayda turlarga bo'linadi. Xodimlarning o'rtacha soni va mahsulot hajmiga qarab ajratiladi.

BIZNES REJA - bozor iqtisodiyoti sharoitida tadbirkorlikning barcha sohalarida qo'llanadigan muhim qurol bo'lib hisoblanadi. Ish jarayoni haqida ma'lumot beradi. Uning yordamida firma o'sib borishi, istiqbolni belgilab borishi, daromadini ko'paytirishi mumkin. BR o'ta muhim moliyaviy hujjat sifatida firma faoliyatini barcha qirralarini tahlil qilishga yordam beradi. U nafaqat ichki hujjati bo'lib, balki kredit olishi uchun zarur bo'ladigan hujjatlardan biridir.

BIZNESMEN - (inglizcha business-ish, man-odam)- biznes bilan shug'ullanuvchi shaxs, korchalon.

BIRJA - (goll.beurs, nem. Borse-hamyon)- 1) mahsulot, valyuta va qimmatbaho qog'ozlarni ayirboshlashda, hisob va ma'lumot xizmatlarini

amalga oshirishda faol qatnashuvchi tashkilot. Xizmat ko'rsatgani uchun vositachilik yig'imini oladi; 2) birja savdo-sotig'i bo'ladigan joy.

BIRJA KOTIROVKASI- birjalar orqali sotiladigan mahsulotlar bahosi. Har bir birja ularni ma'lum tizimga soladi va chop etadi. Odatda, BK ertalabki va kechki savdo (birja sessiyasi) boshlanishiga va tugashiga mo'ljallab chop etiladi.

BIRJA SAVDOSI- birjalarning vositachiligida amalga oshiriladigan savdo.

BOZOR IQTISODIYOTI - erkin tovar pul munosabatlariga asoslangan, iqtisodiy monopolizmni inkor etuvchi, aholini ijtimoiy himoya qilishga yo'naltirilgan va boshqariladigan iqtisodiy tizimdir.

BOJ- (arab.-o'lpon, soliq) - bojxona nazorati ostida davlat tomonidan mamlakat chegarasidan olib o'tiladigan tovarlar, mol-mulk va qimmatbaho qog'ozlardan undiriladigan pul yig'implari.

BOJXONA - chegara orqali o'tadigan jami yuklarni, shu jumladan bagaj va pochta jo'natmalarini nazorat qiladigan davlat muassasasi. U o'tkazilayotgan yuklarni tekshirish va ulardan yig'implarni undirish bilan shug'ullanadi. Bojxonalar, odatda, dengiz va daryo portlarida, xalqaro aeroportlarda, temir yo'l stansiyalarida, chegara hududlarida va mamlakatning yirik markazlarida joylashadi.

BOZOR - sotuvchi va xaridor o'rtasida yuzaga keladigan iqtisodiy munosabatlar majmui. Bozordagi talab va taklif iqtisodiy, demografik, ijtimoiy, siyosiy va ma'naviy omillar ta'sirida shakllanadi. Talab yo'q, o'tmay qolgan narsa, mol haqida «B. kasod», talab yuqori bo'lgan, tez o'tadigan narsa, mol haqida esa «B. chaqqon» deyiladi. «B. ko'tarmaydi» bu tovarni ushbu narxga bozorda hech kim olmaydi degan ma'noni anglatadi.

BOZOR ISLOHOTLARI - xalq ishtirokida davlat tomonidan ishlab chiqilgan bozor munosabatlarini shakllantirishga qaratilgan chora-tadbirlarni davlat nazorati ostida amalga oshirishdan iborat.

BOZORNING TUZILISHI - bu bozor elementlarining ichki tuzulishi, joylashishi va tartibi, ularning bozor umumiy hajmidagi ulushi demakdir.

BOZOR TIZIMI - turli-tuman mezonlar asosida alohida unsurlarga ajratilgan barcha bozorlar majmuidir.

BOZOR MEXANIZMI - bozor iqtisodiyotining faoliyatini tartibga solish va iqtisodiy jarayonlarni uyg'unlashtirishni ta'minlovchi dastak va vositalar. M: baho, talab va taklif, raqobat, pul-kredit.

BOZOR SEGMENTI - bu bozorda savdo-sotiqning shart-sharoitiga qarab ko'pgina bo'g'inlarga ajratishidir.

BOZOR INFRATUZILMASI - sotuvchi va xaridor o'rtasida bozor munosabatlari shakllanishini, rivojlanishini ta'minlaydigan tashkilotlar, muassasalar, idoralar, korxonalar majmuasi. Uning tarkibiga savdo korxonalari, ta'minot tashkilotlari, valyuta va qimmatbaho qog'ozlar birjasi, transport, aloqa va boshqa xizmat ko'rsatuvchi tarmoqlar kiradi.

BOZOR KON'YUKTURASI - ayrim bozorlarda muayyan xolatlarining mavjudligi. Bozor kon'yukturasi muayyan davrdagi bozor holati, bozorda muvozanatning mavjudligi yoki buzilganligi bilan xarakterlanadi.

BOZOR MUVOZANATI - bozordagi talab va taklifning miqdori va tarkibiy jihatidan bir-biriga muvofiq kelishi. Agar shunday muvofiqlik bo'lmasa, bozor muvozanati izdan chiqqan hisoblanadi. Talab taklif uzoq vaqt bir-biridan ajralib qolsa, bozor o'zining me'yordagi holati, faoliyatini yo'qotadi.

BOZOR FUNKSIYALARI - bozor bajaradigan iqtisodiy vazifalar. Unga, asosan quyidagilar kiradi : 1) Tovar ayirboshlash orqali ishlab chiqarish bilan iste'molni bir-biriga bog'lash ; 2) Ist'yemol buyumlarni va xizmatlarni aholiga yetkazib berish orqali xalq farovonligini oshirish; 3) Narxlarning o'zgarishi orqali talab va taklifni bir-biriga moslashtirish, pulni tovarlar bilan ta'minlab, pul muomalasini barqaror bo'lishiga erishish ; 4) Davlatlar o'rtasidagi teng huquqli iqtisodiy aloqalarni kengaytirish, mustahkamlash va boshqalar.

BOZOR QONUNLARI - pul vositasida bozorda tovar ayirboshlashning mohiyatini ifoda etuvchi, uni boshqarib turuvchi ob'yektiv iqtisodiy qonunlar. Ular jumlasiga talab va taklif qonuni hamda pul muomalasi qonuni kiradi.

BROKER - (ingl.broker)- mahsulot, qimmatbaho qog'ozlar, valyuta sotuvchilar va xaridorlar o'rtasidagi rasmiy dallol. O'zi yoki mijozlar nomidan kelishuvlar, shartnomalar tuzish huquqiga ega shaxs.

BYUDJET - (ingl.budget-sumka)- davlat, korxonalar, muassasalar va shu kabilarning ma'lum muddat uchun oldindan belgilab qo'yiladigan kiritim-chiqim, daromad - buromad smetasi.

BYUDJET TAqCHILLIGI - byudjet daromadlari bilan xarajatlarning nomuvofiqligi bo'lib, xarajatlarning daromadlardan ortib ketishi tushuniladi.

BYUDJET BALANSI - xarajatlar va daromadlarning teng bo'lishidir.

V

VALYUTA - (ital. valuta. lat. valere- qadrlanmoq, qiymat)- mamlakatning pul birligi va uning tipi (oltin, kumush, qog'oz, pul)ga tenglashtirilgan to'lov vositalari.

VALYUTA KURSI - mamlakat pul birligining boshqa mamlakat pul birligida ifodalangan bahosi. V.K. qat'iy belgilangan va o'zgarib turadigan turlari mavjud.

VALYUTA KONVERTIRLASHUVI - uning boshqa xorijiy valyutalarga almashish qobiliyati tushuniladi.

VEKSEL - (nem.Wechsel, aynan-ayirboshlash)- qarz majburiyatlari xususida yozma holda berilgan maxsus ko'rinishdagi qimmatbaho qog'oz. qarz bergan tomon vekselda ko'rsatilgan muddat tugashi bilan qarzni talab qilish huquqiga ega.

G

GAROV - olingan qarz evaziga yoki majburiyatning, va'daning bajarilishiga ishonitirish uchun qoldirilgan omonat.

GAROV SHAHODATNOMASI - savdo va tijorat operatsiyalarini amalga oshirish uchun foydalanishi mumkin bo'lgan mol-mulkni qarzidor tomonidan garovga qo'yilishi haqidagi kredit hujjatidir.

GIPERINFLYASIYA - haddan tashqari inflyasiya, narx-navoning shiddat bilan o'sishi, pul qadrining g'oyat tez pasayishi, pul topishga intilishning minimal darajaga kelishi bilan ifodalanadi. G. sharoitida narx-navoni mutlaqo tartibga solib bo'lmaydi.

D

DAVLAT BUYURTMASI - davlat tomonidan korxonalar va tashkilotlarga muayyan mahsulot turini tayyorlash va uni iste'molchilarga yetkazib berish, ishlab chiqarish, noishlab chiqarish va

ilmiy - tadqiqot xarakteridagi ma'lum ishlarni bajarish uchun beriladigan topshiriq.

DAVLAT MULKI - jamiyatdagi mulkchilik shakllaridan biri. Davlat mulki ikki yo'l bilan paydo bo'ladi: 1) xususiy mol-mulkni milliylashtirib davlat qo'lga olish; 2) davlat mablag'lari hisobidan korxonalar qurish.

DAVLAT TASARRUFIDAN CHIqARISH - bu davlat mulkini mulkchilikning har xil mulk shakllariga aylantirish demakdir.

DAVLAT KORXONALARI - davlat mulki bo'lgan va uning nazorati ostida faoliyat ko'rsatuvchi korxonalar hisoblanadi.

DAVLAT BYUDJETI - davlat tomonidan o'z funksiyalarini amalga oshirish uchun sarflanadigan markazlashtirilgan pul fondidir.

DAVLAT QARZI - davlatning o'z fuqarolari, korxonalar va tashkilotlar, shuningdek xorij mamlakatlaridan qarzi. Manbaiga qarab ichki va tashqi DQ ga bo'linadi.

DEBITOR - (lat.debitor-qarzdor)- biror idora, tashkilot va shu kabilardan qarzdor bo'lgan shaxs yoki tashkilot.

DEBITORLIK QARZI - korxonalar, tashkilotlarning jo'natgan tovari uchun olinishi kerak bo'lgan haqi yoki hali olinmagan tovar uchun to'langan pul.

DEVALVASIYA - (lat.de-old qo'shimcha, bu o'rinda pasaymoq ma'nosida va lat. Valeo- qiymat)- mamlakat savdo to'lov balansining keskin yomonlashuvi, valyuta rezervining holdan toyishi, xalqaro valyuta bozorida milliy valyuta kursining pasayishi bilan bog'liq holda milliy pul birligi qiymatining rasmiy ravishda pasaytirilishi.

DEMONOPOLIZASIYA - (lat. De-ajr atish, bekor qilish-old qo'shimchasi, yunon. mono- tanho va poleo-sotaman)-sog'lom iqtisodiy bellashuvga yo'l berish maqsadida yakka hokim korxonalar va birlashmalar o'rniga o'zaro raqobatlashuvchi ko'plab korxonalarni tuzish. D. ikki yo'l bilan amalga oshiriladi : 1) yirik monopol mavqedagi birlashmalar, kompaniyalar tarqatilib, ulardan mustaqil korxonalar ajralib chiqadi ; 2) yakka hokim korxonalar, birlashma yoki kompaniyalar saqlangan holda ular bilan raqobat qila oladigan korxonalar yoki birlashmalar tashkil etiladi.

DEKLARASIYA - 1) hukumat, tashkilot, firma nomidan rasmiy e'lon qilingan bayonot; asosiy prinsiplarni tantanali e'lon qilish; 2)

bojxonada D.- qimmatbaho buyumlarni, mahsulotlarni chegaradan olib chiqishda va qimmatbaho paketlarga, banderolga qo'shib jo'natiladigan hujjat. Ushbu hujjatda paket mazmuni, qiymati ko'rsatiladi: 4) soliq D.- daromadning miqdori, manbai, mulk hajmi va boshqalar xususida soliq to'lash uchun yozilgan ariza.

DEMPING - (ing.dumping-tashlash)-bozorni egallash va undan raqobatchilarni siqib chiqarish maqsadida mahsulotlarni sotuv narxiga nisbatan arzoniga sotish.

DEPOZIT - 1) bank va tashkilotlarga joylashtirilgan pul va qimmatbaho qog'ozlar (aksiya, obligasiyalar); 2) qarzdorning qarz bergan tashkilotga sud mahkamasi orqali o'tkazgan pul yoki qimmatbaho qog'ozlar miqdori.

DEFISIT - kamyob, noyob, 1) biror- bir narsaning yetishmasligi ; 2) sarf-xarajatlarning daromaddan ortishi, zarar.

DEFLYASIYA - (lat. deflatio-nuflamok)-inflyasiya davrida chiqarilgan muomaladagi qog'oz pul miqdorini kamaytirish. Davlat tomonidan moliya va pul-kredit tadbirlarini qo'llash orqali amalga oshiriladi.

DEHQON XO'JALIGI - oilaviy mulkka asoslanuvchi, oila a'zolari yoki qarindoshlarning birgalikda mehnati bilan yer uchastkalarida qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtirish va sotishni amalga oshiruvchi yuridik shaxs maqomiga ega bo'lgan tovar xo'jaligidir.

DIVIDEND - aksioner, aksiya egasining daromadi ; aksionerlik jamiyati foydasining bir qismi.

DILER - (dealer) -o'z hisobiga birja yoki savdo vositachiligi bilan shug'ullanuvchi ishbiarmon.

DOTASIYA - tashkilot, korxonalariga davlat tomonidan beriladigan yordam puli, moddiy yordam, qo'shimcha to'lov. Asosan zararni qoplash va boshqa maqsadlar uchun ishlatiladi.

YE

YER RENTASI - bevosita qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilar tomonidan yaratilgan mahsulot (daromad)ning yer egalari tomonidan o'zlashtiriladigan qismi.

YERNING BAHOSI - yer egasi yerdan olgan daromadini boshqa yo'l bilan topishi uchun zarur bo'lgan pul miqdori. Yerning bahosi rentaning miqdoriga to'g'ri proporsional, ssuda foizi darajasiga teskari proporsionaldir.

J

JAMOA MULKI - boylikni muayyan maqsad yo'lida ayrim jamoalarga birlashgan kishilar tomonidan birgalikda o'zlashtirilishi.

JAHON BOZORI - xalqaro mehnat taqsimotiga asoslanuvchi iqtisodiy hamkorlikni xilma-xil shakllari bilan o'zaro bog'langan mamlakatlar o'rtasidagi muntazam oldi- sotdi munosabatlari.

JAHON VALYUTA TIZIMI - jahon bozorining rivojlanishi asosida tarkib topgan va davlatlararo bitimlar bilan mustahkamlangan xalqaro pul-kredit munosabatlari.

JAHON PULI - xalqaro miqyosida hamma uchun qo'llaniladigan umumiy muomila va to'lov vositasi, baynalminal qiymat ifodasi. M: ma'lum mazmundagi oltin yoki xalqaro miqyosda obro'-e'tiborga ega bo'lgan milliy pul birligi.

I

IJARA - (arab)-mustaqil xo'jalik yuritish yoki boshqa biror faoliyatni amalga oshirish maqsadida yer, suv, korxon va boshqa mulkka egalik qilish hamda vaqtincha foydalanish uchun to'lanadigan muayyan haq. I. mulkka egalik huquqini o'zgartirmaydi.

IJARA SHARTNOMASI - ijarachi bilan ijaraga oluvchi o'rtasida tomonlarning teng huquqliligi asosida tuzilgan kelishuv, shartnoma. ISH quyidagilarni ko'zda tutadi; 1) ijaraga olinayotgan mulk tizimi va qiymatini; 2) ijara to'lovi miqdorini; 3) ijara muddatini; 4) ijaraga berilgan mulkni ta'mirlash va to'la tiklash bo'yicha tomonlar majburiyatini; 5) mulkni shartnomada kelishilgan holda ijarachiga yetkazishni.

IJTIMOIIY TO'LOVLAR - moddiy jihatdan kam ta'minlangan mamlakat fuqarolariga pul yoki natura shaklida yordam ko'rsatish shaklidagi tizim hisoblanadi.

IJTIMOIIY SIYOSAT - daromadlarni taqsimlashda iqtisodiyot qatnashchilari o'rtasida tengsizlik natijasida vujudga keladigan ziddiyatlarni bartaraf etishga qaratilgan davlatning chora tadbirlaridan iborat.

IJTIMOIIY IQTISODIY EHTIYOJLAR - kishilarning yashashi, mehnat qilishi va ma'lum iqtisodiy mavqega ega bo'lishi uchun iste'mol etilishi zarur bo'lgan mahsulotlar va xizmatlar majmuidir. Bu faqat tirikchilik ehtiyoji emas, balki insonning shaxs sifatida kamol topish zarurati hamdir.

IMPORT OPERASİYALARI- mahsulotni xorijiy sheriklardan sotib olish va mamlakatga olib kirish.

IMPORT - (lat.importo-kiritaman) - 1) mamlakat ichiga foydalanish yoki sotish uchun chetdan olib kelingan xorijiy mahsulotlar; 2) kapital I.- xorijdan mamlakatga kelayotgan kapital (kredit, zayom va boshqa); 3) chetdan olib kelingan mahsulotlarning umumiy soni va qiymati.

INVESTISIYA - (nem.investitlion, lat. investire- kiyintirmoq)- investor tomonidan biror bir faoliyatni amalga oshirish uchun kapital mablag'larni, sarmoyalarni joriy qilish, foyda olish maqsadida sarf qilish. I. mamlakat ichida (ichki investisiya) va xorijiy mamlakatlarda (tashqi investisiya) amalga oshirilishi mumkin. Moliya I.si- qimmatbaho qog'ozlarni xarid qilish, pul mablag'larini jamg'arish va boshqalarni, real I.- moddiy ishlab chiqarishga sarflangan sarmoyalarni o'z ichiga oladi.

INVESTOR - kapital mablag' sarflayotgan davlat, tashkilot, korxonalar yoki shaxs.

INJINIRING - tijorat ko'rinishida har tomonlama maslahatlarini beruvchi mustaqil faoliyat doirasi. Bu faoliyat ishlab chiqarishning o'sishini, mahsulotlarni sotishni, ob'yektlarni qurish va ulardan foydalanish jarayonini ta'minlaydi. Injiniring xizmati ikki guruhga bo'linadi : 1) ishlab chiqarish jarayonini tayyorlash; 2) ishlab chiqarish va mahsulot sotish jarayonini to'la ta'minlash.

INJINIRING FIRMALARI - ichki va xalqaro bozorlarda injiniring xizmatini ko'rsatish bo'yicha ixtisoslashgan korxonalar, firmalar. Bu firmalar bir korxonalar kompaniya faoliyati bilan cheklanmaydi. Ular turli tarmoqlarda xizmat ko'rsatishlari, ko'p ta'minotchilar va pudrat firmalari bilan aloqa qilishlari mumkin.

INTEGRASIYA - (lat.integer-butun) mustaqil xo'jalik faoliyatining milliy, mintaqalar va xalqaro miqyosda o'zaro qo'shib yaxlit xo'jalik tizimini tashkil etishi.

INKASSASIYA - turli to'lov xizmatlari asosida bankdan naqd pul olish.

INKASSATOR - asosan muassasalardan tashqarida yurib pul yig'ish va pul to'lashga vakil qilingan mansabdor shaxs.

INKASSO - bank operasiasining bir turi, bankning turli hujjatlar orqali (veksel, chek va boshqalar) mijozlar nomidan va ular hisobidan oladigan puli.

INNOVASIYA - yangilikni joriy qilish, fan-texnika yutuqlarini boshqarish va tashkil qilish sohasidagi yangiliklar majmui.

INFLYASIYA - 1) muomaladagi qog'oz pullar miqdorini taklif qilingan savdoga chiqarilgan tovar narxlarning yig'indisidan ko'payib ketishi; 2) qog'oz pulning juda ko'p chiqarilishi natijasida pulning qadsizlanishi. Bunday holat xo'jalik yuritish borasidagi qiyinchiliklarni bartaraf qilish davrida, mahsulot ishlab chiqarish kamaygan hollarda qo'shimcha pul chop etish natijasida yuzaga keladi.

INFRATUZILMA - ishlab chiqarish va takror ishlab chiqarish shart-sharoitini ta'minlovchi tarmoqlar majmui. Ishlab chiqarishni energiya bilan ta'minlash, transport, aloqa, informatika va boshqalar ishlab chiqarish I. ni tashkil qiladi. Aholining turmush tarzini ta'minlovchi uy-joy, sog'liqni saqlash muassasalari, o'quv yurtlari, fan va shu kabi sohalar ijtimoiy I. ni tashkil qiladi.

INQIROZ - 1) taraqqiyotning orqaga qaytishi, pasayishi, tanazzuli, regress, tushkunlik; 2) tugash, bitish. I. ga uchramoq (yoki yuz tutmoq), orqaga ketmoq, pasaymoq, tushkunlikka uchramoq.

ISLOHOT - turli ravishda o'tkazilgan o'zgarish: isloh qilish, reforma. Iqtisodiy I.- iqtisodni inqiroz holatidan chiqarish borasida o'tkazilgan chora- tadbirlar.

ISTE'MOL BOZORI - aholi iste'moli uchun zarur bo'lgan tovarlar va xizmatlarning ayirboshlanishi.

ISTE'MOL SAVATI - muayyan oziq-ovqat, sanoat mollari va xizmatlarning tirikchilikni ta'minlash uchun yetarli bo'lgan miqdori.

ISHLAB CHIQUVCHI KUHLAR - ishchi kuchi yoki boshqacha aytganda, ma'lum malakaga, tajribaga ega bo'lgan kishilar hamda ishlab chiqarish vositalaridan tashkil topgan.

ISHLAB CHIQRISH MUNOSABATLARI - hayotiy ne'matlarning ishlab chiqarish, taqsimlash, ayirboshlash va iste'mol qilish jarayonida kishilar o'rtasida paydo bo'ladigan iqtisodiy munosabatlardir.

ISHLAB CHIQRISH JARAYONI - jamiyat ixtiyoridagi barcha resurslardan foydalanib, jamiyat a'zolari uchun zarur bo'lgan tovar va xizmatlarni yaratish.

ISHLAB CHIQRISH XARAJATLARI - tovar va xizmatlarni ishlab chiqarish va iste'molchilarga yetkazib berishda qilinadigan barcha sarflardan iborat.

ISH HAQI - ishchi va xizmatchilarning mehnati miqdori, sifati va unumdorligiga qarab milliy mahsulotdan olinadigan ulushini puldagi ifodasidir.

ISH KUCHINING XALQARO MIGRASIYASI - mehnat resurslarining ancha qo'lay sharoitda ish bilan ta'minlanishi maqsadida bir mamlakatdan boshqasiga ko'chib o'tishini bildiradi.

ISHSIZLIK - aholi mehnatga yaroqli qismining o'ziga ish topa olmay qolishi, mehnat zahira armiyasiga aylanishi.

IPOTEKA - (yunon.hypotheke-garov)- qarz, kredit olish uchun biror-bir muayyan ko'chmas mulkni (yer, imorat va hokazo) garovga qo'yish.

IQTISODIYOT - cheklangan iqtisodiy resurslardan unumli foydalanib, insonlar uchun zarur bo'lgan hayotiy vositalarni ishlab chiqarish va yetkazib berishga qaratilgan va chambarchas bog'liqlikda amal qiladigan faoliyatlar birligidir.

IQTISODIYOT NAZARIYASI - kishilik jamiyati ishlab chiqarish, taqsimlash, ayirboshlash va iste'mol qilish jarayonida vujudga keladigan iqtisodiy munosabatlarni va ularga xos bo'lgan qonunlarni o'rganadigan fan.

IQTISODIY SIYOSAT - hayotiy ne'matlarni ishlab chiqarish, taqsimlash, ayirboshlash va iste'mol qilish sohasidagi davlatning aniq maqsadga yo'naltirilgan tadbirlari tizimidan iborat.

IQTISODIY KATEGORIYALAR - jamiyat iqtisodiy hayotining asosiy va eng umumiy tomonlarini aks ettiruvchi mantiqiy tushunchalardir.

IQTISODIY QONUNLAR - iqtisodiy jarayonlar o'rtasidagi doimiy takrorlanib turadigan, barqaror aniq sabab-oqibat aloqalarini, ularning bog'liqligini ifodalovchi voqea- hodisalar.

IQTISODIY RESURLAR - tabiiy, insoniy, moddiy, moliyaviy va intellektual resurslardan iborat.

IQTISODIY SAMARADORLIK - cheklangan resurslardan unumli foydalanib, tovar va xizmatlarga bo'lgan jamiyatning cheksiz talabini maksimal qondirishdir.

IQTISODIY O'SISH - yalpi milliy mahsulot (sof milliy mahsulot, milliy daromad) yillik miqdorini mutloq o'sishidir.

IQTISODIYOTNI TARTIBLASH - bu davlatning undagi turli bo'g'inlar, soha va tarmoqlar faoliyatining bir-biriga bog'lanishi va mos holda rivojlanib borishi masalasida amalga oshiradigan ma'muriy va iqtisodiy chora-tadbirlari majmuidan iborat.

IQTISODIY MANFAATLAR - bu kishilarni harakatga keltiruvchi, ularni hatti-harakatini, intilishini, xulq- atvorini belgilovchi kuch. Shaxs, jamoa, davlat va milliy manfaatlardan iborat.

ICHKI MILLIY MAHSULOT - bir yil davomida mamlakatda yuridik va jismoniy shaxslar tomonidan ishlab chiqarilgan pirovard mahsulot va xizmatlarning bozor bahosidagi qiymati.

K

KADASTR - 1) jon boshidan olinadigan soliq to'lovchilar ro'yxati; 2) vaqti-vaqtida yoki uzluksiz kuzatish natijasida tegishli ob'yekt xususida struktura, tuzilma ma'lumotlar to'plami; masalan, suv kadastr-daryolar, ularda o'tkazilgan tekshirishlar haqidagi ma'lumotlar to'plami; 3) ko'chmas mulkni baholash, uni ro'yxatini yuritish bilan shug'ullanuvchi davlat tashkiloti.

KALKULYASIYA - mahsulotning o'lchov birligini yoki bajarilgan ishning tannarxini hisoblash.

KAPITAL - (nem. Kapital- asosiy mulk. lat.capitalis- eng muhim, asosiy bosh)-biror maqsadga yo'naltirilishga mo'ljallangan pul mablag'i, boshlangich, doimiy, o'zgaruvchan, asosiy va aylanma kapital kabi turlari mavjud. Bozor iqtisodiyoti sharoitida tashkilot, korxonalar, firma va boshqalarda ustav K. zahira K. aksionerlik jamiyati K. kabi turlari mavjud.

KAMOMAD - mol; pul va shu kabilarning tegishli miqdoridan kam chiqqan qismi.

KARTEL - (fr.cartel, ital.cartello carta-qog'oz, hujjat)-monopolistik birlashmaning bir ko'rinishi : yirik korxonalarining bozorda tanho hukmdorlik qilish, ko'p foyda olish maqsadida tuzgan uyushmasi. Uyushmaga kiruvchilar mahsulot hajmi, narxi, ishchilar yollash sharti, patentlar ayirboshlash, bozorlarni bo'lish, umumiy mahsulot ishlab chiqarishdagi har bir qatnashchining kvotasi va shu kabilar bo'yicha kelishib olishlari. K.ning boshqa uyushmalardan (konsern, trest) farqi unga kiruvchilar xo'jalik yuritish mustaqilligini saqlab qoladilar.

KASSA - 1) pul, qimmatbaho qog'ozlar saqlanadigan po'lat sandiq, quti, shkaf; 2) muassasa, korxonalarining pul qabul qilish, pul berish, bilet sotish va shu kabilar bilan ish yurituvchi, muomala qiluvchi bo'linmasi; 3) muassasa, korxonalar va shu kabilardagi bor pul.

KVOTA - davlat va xalqaro tashkilotlar tomonidan tovarlarni ishlab chiqarish, ularni eksport va import qilish yuzasidan cheklanishlarni joriy etilishi. K. shartlarini buzgan mamlakat yoki korxonalar iqtisodiy jihatdan jazolanadi. K. o'rnatishdan maqsad bozordagi narx-navoni tartibga solib turishdir.

KICHIK BIZNES - bozor iqtisodiyoti rivojlangan mamlakatlarda o'ziga mustaqil mayda korxonalarining daromad olish maqsadida amalga oshiradigan faoliyati.

KLIRING - (ingl.clearing. clear- tozalash, ravshanlashtirish)-o'zaro talab va majburiyatlarni hisobga olib, amalga oshiriladigan naqd pulsiz hisob-kitob tizimi. Mamlakat ichidagi K. banklar o'rtasidagi to'lovlarni, naqd pulsiz hisob-kitoblarni o'z ichiga oladi. Xalqaro hisob-kitoblarda K. kelishuvlar (kliring kelishuvlari, valyuta K.) ko'rinishida amalga oshiriladi. Davlatlararo o'zaro qarzlarni tilla va valyutaga o'tkazmasdan savdo-sotiq talablariga ko'ra amalga oshiradilar. Masalan, paxta tolasi o'rniga uning qiymatiga teng miqdorda mashina, asbob-uskuna olish.

KOMPANION - biror mulkka biron-birov bilan birgalikda ega bo'lgan kishi yoki tashkilot.

KONVERSIYA - (lat.conversio-o'zgarish)- harbiy ishlab chiqarish va boshqa xil harbiy faoliyat sohalarining tinchlik maqsadlariga ko'chirilishi.

KONTRAKT - (lat. contractus-bitim, kelishuv) -mamlakatlar, firma, korxonalar va boshqalar o'rtasida o'zaro huquq va majburiyatlarni belgilash, o'zgartirish yoki to'xtatish to'g'risidagi ikki tomonlama yozma kelishuv, shartnoma.

KONTRAKTASIYA - 1) biror narsani muayyan muddatga olish va ma'lum sharoitda foydalanish uchun tuzilgan shartnoma; 2) tayyorlash tashkilotlari bilan ishlab chiqaruvchilar, dehqonchilik mahsulotlarini tayyorlash yuzasidan har yili tuziladigan shartnoma.

KONTRABANDA - (ital.contrabando)-davlat chegarasidan mollar, qimmatbaho buyumlar va boshqa narsalarni qonunga xilof (yashirincha) olib o'tish.

KONSORSIUM - (lat.consortium-shirkat, uyushma)-korxonalarining vaqtincha tashkil etilgan birlashmalari, ular odatda moliyaviy ishlar yuzasidan tashkil etiladi. Unda davlat, banklar, moliyaviy muassasalar, yirik firmalar eshtirok etadi.

KONSERN - (ingl.concern)-ishlab chiqarish diversifikatsiyasi asosida tarkib topadigan yirik, ko'p tarmoqli korporatsiya. Ular asta-sekin sanoat monopoliyasining yetakchi shakliga aylanadi.

KREDIT - (lat. creditum-qarz)1) kirim-chiqim daftarining chiqimlari; 2) qarzga mol berish, shuningdek, qarzga beriladigan mol, pul; 3) ma'lum xarajatlar uchun chiqariladigan pul, mablag' ; Davlat K.-davlatning zayom obligatsiyalari chiqarish yo'li bilan qarz olishi. Bank, sug'urta uyushmalari va aholining barcha tabaqalari kreditor bo'lishlari mumkin. Bank K.- pul ssudasi ko'rinishidan yuridik va jismoniy shaxslarga beriladigan qarz. Tijorat K.- bir tadbirkorning ikkinchisiga mahsulotning pulini keyin to'lash sharti bilan sotish. Xalqaro K.-davlatlar o'rtasida qarz olish, qarz berish munosabatlari.

KREDIT KARTOCHKALARI - kichik o'lchamdagi plastik yoki metall kartochka ko'rinishidagi hujjat bo'lib, bankdagi hisob sohibining shaxsini tasdiqlaydi va unga naqd pullar yordamisiz tovar va xizmatlarga haq to'lash huquqini beradi.

KREDITOR - qarzga mablag' beruvchi tomon.

KRIZIS - (yunon. krisis-hal etish, oqibat)- q. Inqiroz.

KO'P UKLADLI IqtISOD - turli mulk shakllari va har xil xo'jalik turlarining yaxlitligidan tashkil topgan iqtisodiyot.

L

LIZING - asosiy fondlarni uzoq muddatga ijaraga olish. Yangiliklarni, ishlab chiqarish va sotishni moliya bilan ta'minlash usuli. L. sanoat korxonalariga bir yo'la katta miqdorda pul sarf qilmasdan kerakli mahsulotlarni olish imkonini beradi. L. ikki ko'rinishda : moliyaviy va tezkor bo'ladi. Moliyaviy L. ijaraga olingan fondning to'la qiymatini va ijarachi foydasini qoplashni ko'zda tutadi. Tezkor L.- amortizasiya davridan qisqa muddatga tuzilgan kelishuv.

LIMIT - xo'jalik faoliyati turli jihatlari miqdorining cheklanishi, faoliyat doirasi, chegarasining belgilanishi. L. davlat yoki yirik birlashma tomonidan o'z korxonasi uchun o'rnatiladi.

LISENZION SAVDO - xalqaro savdoda intellektual mulkni, texnologiyani, ixtiro va patentlarni oldi-sotdi qilishning asosiy ko'rinishi.

LISENZIYA - (lat.licentia-erkinlik, huquq)- ruxsatnoma; 1) chet mamlakatlardan mol keltirish yoki chet elga mol chiqarish uchun davlat organlari tomonidan beriladigan ruxsatnoma; 2) biror narsadan yengil shartlar bilan yoki bepul foydalanish huquqi; 3) chegaradan mol chiqarish yoki mol kiritishda boj to'lovlarini kamaytirish. Patentlangan L.- ro'yxatga olinib, guvohnoma berilgan kashfiyotdan foydalanish huquqini boshqalarga berish.

M

MAKROIQTISODIYOT - bu mamlakat miqyosida moddiy va nomoddiy ishlab chiqarish sohalarini bir butun qilib birlashtirgan milliy va jahon xo'jaligi darajasidagi iqtisodiyotdir.

MAHALLIY BYUDJET -viloyat, shahar va tumanning kirim-chiqim (daromad va xarajat) moliyaviy hujjati.

MAKLER - vositachi, dallol. Birjalarda oldi-sotdi kelishuvlar vositachisi.

MARKAZIY BANK - pul, obligasiya emissiyasi (chiqarilishi) bilan, shuningdek mamlakatning butun bank tizimini boshqarish, nazorat qilish bilan shug'ullanadi. Shuning uchun u «banklar banki» deb nom olgan.

MARKETING - (inglizcha market-bozor) holatini o'rganish, uni oldindan baholash orqali tovarlarni ishlab chiqarish va sotishni tashkil etish hamda shu yo'l orqali tovarlarni ishlab chiqarish va sotishni tashkil etish, eng yuqori foyda olishni ta'minlash. Maxsus M. Dasturlari orqali amalga oshirilib, xaridorlarni va raqobatchilarni o'rganish asosida tovarlar sifatini yaxshilash, narxini o'zgartirish, reklamani joylashtirish,

xaridorlarni qoniqtiradigan tovar va xizmatlarni yetkazib berish kabi chora-tadbirlar qo'llaniladi.

MENEJMENT - (inlizcha management) u yoki bu faoliyat turini tashkil etish va rahbarlik qilishni, iqtisodiy, moliyani va boshqa inson hayotidagi ishbilarmonlik sohasini tashkil qilish va boshqarishni bildiradi.

MENEJER - yollanma professional boshqaruvchi; aktiv faoliyat bilan shug'ullanuvchi odam.

MEHNAT - bu insonning biror bir maqsadga qaratilgan ongli faoliyat bo'lib, u orqali inson o'zining ehtiyojlarini qondirish uchun tabiat in'omlarini o'zgartiradi. Inson mehnati ikki eqlama xarakterga ega: a) **KONKRET MEHNAT**- tovarning iste'mol qiymatini yaratadigan, biron bir aniq ko'rinishga ega bo'lgan mehnat turi tushuniladi. b) **ABSTRAKT MEHNAT**- tovar qiymatini yaratadi. «Abstrakt» (so'zi o'zbek tilida «mavhum» degan ma'noni bildiradi). Mehnat aniq shaklidan qat'iy nazar umuman sarflangan ish kuchidir, jami ijtimoiy mehnat sarfidan iborat bo'ladi.

MEHNAT BIRJASI - ishchi, xizmatchi va ish beruvchi o'rtasidagi ishchi kuchini sotish va sotib olish bo'yicha kelishuvni amalga oshirishda muntazam vositachi vazifasini o'taydigan, ishsizlar hisobini yuritadigan, ularni ish bilan ta'minlash, qayta o'qitish kabilar bilan shug'ullanuvchi davlat muassasasi.

MIKROIQTISODIYOT - korxonalar, firmalar, ya'ni iqtisodiyotni birlamchi, boshlang'ich bo'g'ini haqidagi iqtisodiyotdir. U cheklanganlik, tanlash va muqobil qiymat singari tushunchalar bilan, shuningdek ishlab chiqarish va iste'mollar bilan shug'ullanadi.

MILLIY IQTISODIYOT - bu barcha ishlab chiqarish va noishlab chiqarish tarmoqlari va sohalarini, funksional iqtisodiyotni, ko'plab infratuzilmalarni o'z ichiga qamrab olgan yaxlit iqtisodiyotdir.

MILLIY BOYLIK - insoniyat jamiyati taraqqiyoti tomonidan yaratilgan hamda avlodlar tomonidan jamg'arilgan moddiy va ma'naviy boyliklar, tabiiy resurslardan iborat.

MILLIY BOZOR - muayyan mamlakatning milliy chegarasi doirasidagi oldi-sotdi munosabatlari. MB har qanday bozor kabi turli moddiy, ma'naviy va intellektual tovarlarni ayirboshlash ob'yektiga aylanadi, hamda unda shu mamlakat tovarlari bilan birgalikda import qilingan tovarlar ham qatnashadi.

MILLIY VALYUTA - muayyan mamlakatning pul birligi.

MILLIY DAROMAD - muayyan mamlakatda bir yilda moddiy ishlab chiqarish sohalari tomonidan yangitdan hosil qilingan qiymat yoki boshqacha qilib aytganda, yalpi ijtimoiy mahsulotning ishlab chiqarish jarayonida sarf qilingan ishlab chiqarish vositalari qiymati chegirib tashlanganidan so'ng qolgan qismi. MD moddiy ne'matlar ishlab chiqariladigan sharoitlarda jonli mehnat vositasida yaratilib, ham qiymat-pul, ham moddiy- buyum shakliga ega bo'ladi.

MILLIY HISOBLAR TIZIMI - yalpi milliy mahsulot, ichki milliy mahsulot va milliy daromadni ishlab chiqarish, taqsimlash, foydalanishni qiymat shaklida ifodalaydigan o'zaro bog'liq hisoblash tizimidir.

MOLIYA - pul fondlarining shakllanishi, taqsimlanishi va foydalanishini tartibga solish bilan vujudga keladigan munosabatlardir.

MOLIYA TIZIMI - turli darajadagi moliyaviy muassasalar bo'lib, moliyaviy munosabatlarga xizmat qiladi.

MOLIYAVIY LIZING - ijaraga olingan asosiy fondlarning (mashina, qurilma, asboblari) to'la qiymatini hamda ijaraga beruvchining foydasini to'lash haqidagi kelishuv.

MONOPOLIYA - 1) yakkahokimlik; 2) ishlab chiqarishni markazlashtirish oqibatida yuzaga keladigan katta birlashma (kartel, sindikat, trest, konsern, konsorsium konglomerat va shu kabilar). Ushbu birlashma o'z ichiga ishlab chiqarishni, xizmat ko'rsatishni, mahsulot sotishning ko'p qismini mujassamlashtiradi, shu sohada o'zini hukmron mavqeini o'rnatadi.

MONOPOLIYADAN CHIQRISH - davlat tomonidan tarmoq bozorida raqobat munosabatlarini rivojlantirishga ko'maklashuvchi tartib-qoidalarini joriy etilishi.

MULK - turli-tuman ob'yektlarning muayyan sub'yektga taalluqli ekanligini anglatadi.

MULKCHILIK - kishilar o'rtasida ishlab chiqarish vositalari va mehnat natijalarini o'zlashtirish bo'yicha paydo bo'lgan va tarixan aniq bir shaklda namoyon bo'luvchi iqtisodiy munosabatlar. M.- ning asosiy bo'g'ini ishlab chiqarish vositalariga bo'lgan mulkchilik. U uchta iqtisodiy unsur ya'ni egalik qilish, foydalanish (ishlatish) va tasarruf etishni mujassamlashtiradi.

- Egalik qilish - mulkka rasmiy va huquqiy egalik qilishdir.
- Foydalanish (ishlatish) - mulk bo'lgan boylikni iqtisodiy faoliyatda qo'llab, xo'jalik jarayoniga kiritib, undan natija olish.
- Tasarruf etish- mulk bo'lgan boylik taqdirini mustaqil hal etish.

MULKCHILIK SHAKLLARI - bu davlat, jamoa, xususiy va aralash mulklardir.

N

NARX - baho - tovar qiymatining pulda aks etishi, bozor iqtisodiyotiga asoslangan jamiyat xo'jalik mexanizmida amal qiluvchi iqtisodiy dastak. N. faqat tannarxga emas, balki talab va taklif, shuningdek tovarning ijtimoiy foydaliligi, sifati va boshqa tovarlar o'rnini bosa olishi, muomaladagi pulning xarid qobiliyatiga ham bog'liq.

NAFAQA - ijtimoiy madadga muhtoj barcha kishilarning moddiy ta'minoti.

NOTIJORAT TASHKILOTLAR - bu foyda olishni va uni ishtirokchilar o'rtasida taqsimlashni o'z oldiga maqsad qilib qo'ymagan muassasalardan iborat. M: jamoatchilik yoki diniy tashkilotlar, xayriya fondlari va hokazo. Odatda ixtiyoriylik asosida, yagona maqsad bilan ma'naviy va boshqa nomoddiy ehtiyojlarni qondirish maqsadida tashkil etiladi.

O

OBLIGASIYA - qimmatbaho qog'ozning bir turi, qarz majburiyati. qarz olgan shaxsni O.ni sotib olgan shaxsga to'lashi lozim bo'lgan yozib qo'yilgan qiymatga oldindan belgilangan foiz hisobidagi yillik to'lovining miqdorini belgilab beradi. O.lar bo'yicha daromad yutuqlar ko'rinishida maxsus tiraj o'yinlarida yoki kupon ko'rinishida to'lanishi mumkin.

P

PASSIV - buxgalteriyada balansning buromad, xarajat, chiqim qismi; korxonalar, muassasa va shu kabilarning majburiyat va qarzlari majmui.

PATENT - (lat. patens-guvohnoma, yorliq)- 1) xususiy tarzda tadbirkorlikning biror bir turi bilan shug'ullanishga ruxsat beruvchi guvohnoma, tegishli hujjatlar asosida moliya organlari tomonidan beriladi; 2) ilmiy kashfiyot va ixtiroga mualliflikni tasdiqlovchi guvohnoma. P. davlat tomonidan patentlashtiriladi.

POLIS - (fr.police, ital, pollissa-tilxat)-shaxsiy yoki mulkiy sug'urta shartnomasi tuzilgani va uning shartlari haqidagi hujjat.

PUL - (fr.protectionnisme, lat.protection-himoya) hamma tovarlar va xizmatlar ayirboshlanadigan, umumiy ekvivalent bo'lgan maxsus tovar, bozor iqtisodiyotining asosiy vositasi.

PUL TIZIMI - tovar muomilasining rivojlanishining natijasi bo'lib, davlatlar tomonidan qonunchilik asosida mamlakatda pul muomalasini tashkil etish.

PUL MUOMALASI - naqd pul bo'lib, tovarlar aylanishi va notovarlar harakati, to'lov va hisoblar uchun xizmat qiladi. Aynan bir jarayoning doimo bir xilda takrorlanishidir.

PENSIYA - fuqarolar keksalik yoshiga yetganda yoki mehnat qilish qobiliyatini yo'qotgan taqdirda, oladigan pul ta'minoti.

PRIVATIZASIYA - q. xususiylashtirish.

PROTEKSIONIZM - milliy iqtisodiyotni boshqa davlatlar bilan bo'ladigan raqobatdan bojxona to'siqlarini joriy qilish, mamlakatga chet el tovarlari, xizmat turlari va kapitalarini kirib kelishini cheklash yo'li bilan himoya qilish va saqlashga yo'naltirilgan.

R

RAQOBAT - 1) basma-baslikka bellashuv 2) biror-bir sohada eng yuqori natijaga erishish borasida olib borilgan kurash., 3) yuqori foyda olish maqsadida mahsulotni ishlab chiqarish va sotish uchun ishlab chiqaruvchilar o'rtasidagi kurash; xo'jalik yurituvchi shaxslarning bozorda o'z mahsulotini aynan shunday mahsulotlar sotish shartlariga ta'sir qilish maqsadidagi bellashuvi. Raqobat ikki ko'rinishda: a) tarmoqlararo; b) tarmoq ichida ko'rinishlarda bo'ladi. Tarmoqlararo R.- turli yo'nalishlarda mahsulot ishlab chiqaruvchilarning kapitalini eng qulay joylashtirish, ko'p foyda olish uchun olib borgan kurashi. Tarmoq ichidagi R.- bir xil ko'rinishda mahsulot ishlab chiqaruvchilarning bozor uchun, mahsulotni foydali, qulay sotish uchun olib borgan kurashi. Halol R- bozordagi kurashda qabul qilingan qonun-qoida,, hammaga ma'qul usullarga asoslanadi. G'irrom R o'z ichiga quyidagi xarakterli belgilarni oladi: 1) raqib haqida noto'g'ri va noaniq ma'lumotlar tarqatish; 2) mahsulotning sifati, ishlab chiqarilgan joyi xususida iste'molchini aldash, uni adashtirish; 3) raqibning mahsulot belgisidan, nomidan noto'g'ri foydalanish; 4) past sifatli mahsulotlarni reklama qilish; 5) raqib mahsulotining sifati to'g'risida asossiz ma'lumot tarqatish va h.k.

REGIONAL BOZOR - ma'lum hudud doirasida tovarlarni oldi-sotti qilish munosabatlari. R.B. bir mamlakat doirasidagi regionlar o'rtasida yoki bir necha chegaradosh mamlakatlar o'rtasidagi mehnat taqsimotining, binobarin, ishlab chiqarishni ixtisoslashuvining maxsulidir.

REKLAMA - (fr.reclame)-tovar yoki ko'rsatiladigan xizmat to'g'risidagi xolis axborot, ularni ko'proq sotish maqsadida xaridorlarga ularning xossalari, afzalliklari va sotib olish shartlarini yetkazish. R. maxsus firmalar orqali amalga oshiriladi va yuqori daromad manbai hisoblanadi.

RENTABELLIK- (nem.rentabel-foydali, daromadli)-foйда olish darajasi. R. ma'lum davr mobaynida olingan foyda miqdorining shu davrda sarflangan asosiy ishlab chiqarish fondlari va oborot vositalari qiymati yig'indisiga yoki mahsulotning ishlab chiqarish va sotish xarajatlari- tannarxga nisbati sifatida foizlarda hisoblanadi.

RESTRIKSIYA - ishlab chiqaruvchi tomonidan mahsulotning narxlarini oshirish, ko'p foyda olish maqsadida ishlab chiqarishni, oldi-sotdini, eksportni cheklash.

S

SAVDO AGENTI - bir yoki bir qancha korxonalar tovarlarini shartnoma asosida sotadigan vakil.

SAVDO UYI - savdo korxonasining maxsus turi, ixtisoslashgan yoki sertarmoq bo'ladi. Ixtisoslashgan SU ayrim tovarlar bilan, masalan, ust kiyim, oyoq kiyimi, gazlama va hokazolar bilan universal (sertarmoq) SU har xil tovarlar bilan savdo qiladi.

SALDO - (ital.saldo-hisob.qoldiq)- qoldiq, ma'lum bir muddatda kirim va chiqim orasida vujudga kelgan farq; buxgalteriyada- debet va kredit, umumiy aktiv va passiv o'rtasidagi tafovut, farq; xalqaro savdoda- eksport hamda import o'rtasidagi farq.

SANASIYA - davlat yoki yirik bank yordamida katta korxonalar va firmalar sinishining oldini olish chora-tadbirlari.

SLIP - birja faoliyatida aksiyaga qo'shib jo'natiladigan hujjat (sertifikat). Ushbu hujjatda aksiyaga tegishli tor doiradagi ba'zi ma'lumotlar (sirkulyasiyaga ruxsat olingan, aksiya konkurent tomonga tegishli emas va boshqalar) keltirilgan bo'ladi.

SERTIFIKAT - (fr.certifikat-tasdiqlayman, guvohlik beraman) - bu guvohlik beruvchi hujjatdir. M : auditor sertifikati- e'lon qilingan firma balansining to'g'riligini tasdiqlovchi hujjat. Sug'urta sertifikati- bu sug'urta shartnomasining shartlari qayd etilgan hujjat. Aksionerlik sertifikati- bu o'z egasining jamiyat (kompaniya) kapitalining bir qismiga

egalligini tasdiqlovchi hujjat. Tashqi iqtisodiy aloqalarda tovar sifati guvohnomasi va h.k.

SOLIQLAR - davlatning korxonalar, tashkilotlar va aholidan undiradigan pul mablag'lari, milliy daromadni iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyot vazifalariga muvofiq taqsimlash va qayta taqsimlashni ta'minlovchi moliya mexanizmining muhim vositalaridan biri, davlat tomonidan tartibga solinadi.

SOF FOYDA - korxonada moliyaviy faoliyati natijasida ko'rilgan daromaddan mahsulot tannarxi va soliqlar hisoblanganidan so'ng korxonada ixtiyorida qoldirilgan foyda.

SOF MILLIY MAHSULOT - (SMM) - yalpi milliy mahsulotdan amortizatsiya ajratmalari summasini chegirib tashlangandan qolgan qiymat summasi.

SPONSOR - (ingl.sponsor)-bironta tadbir yoki faoliyatni amalga oshirishda moliyaviy yordam ko'rsatuvchi puldor, obro'-e'tiborli shaxs, firma, korporatsiya, tashkilot va boshqalar.

SUPERMARKET - xaridorning o'z-o'ziga xizmat qilishiga asoslangan keng tarmoqli magazin. S. tovarlarning hamma turlari bilan, jumladan, import tovarlar bilan savdo qiladi, xaridorlarga bepul maslahatlar beradi, tovarlarni buyurtma asosida xaridor manziliga yetkazib beradi, boshqa tovarlarni sotib olishga ko'maklashadi va boshqa shunga o'xshash xizmatlarni ko'rsatadi.

SUZIB YURUVCHI INFLYASIYA - bunda narxlar tez o'sa boshlaydi, yiliga 10 foiz atrofida o'sishi kuzatiladi.

STAGFLYASIYA - (lat.stagno-«harakatni so'ndiraman» va inflatio-«shishmoq», «puflangan») - iqtisodiy tanglik bilan inflyasiyaning birgalikda yuz berishidir.

STAGNASIYA - iqtisodiyotni turg'unlik holiga tushib qolishidir.

T

TABIIY RESURSLAR UCHUN TO'LOV - yer, suv, qazilma boyliklaridan foydalanganlik uchun korxonada daromadidan davlat byudjetiga to'lanadigan to'lov, joriy normativlar bo'yicha belgilanadi. Ushbu mablag'lar, birinchi navbatda, tabiat muhofazasi tadbirlariga sarflanadi.

TADBIRKORLIK - amalda qabul qilingan qonunlar doirasida korxonalar, firma tashkil qilish, foyda olish maqsadida mahsulot ishlab chiqarish (yoki xizmat ko'rsatish) bilan shug'ullanuvchi faoliyat. Tadbirkorlik faoliyati bir yoki bir necha xususiy va huquqiy shaxslar mulklarini yoki qarzga olgan mulk, to'lov vositalarini ishga solish orqali amalga oshiriladi. O'zbekistonda tadbirkorlik faoliyatining sohiblari: 1) respublika fuqarolari; 2) bir guruh fuqarolar (mehnat jamoalari va boshqalar); 3) chet ellik fuqarolar yoki xususiy shaxslar; 4) respublika fuqarosi bo'lmagan shaxslar (o'z vakolatlari doirasida); 5) qo'shma mulk egalari.

TADBIRKOR - iqtisodiy resurslarini bir-biriga qo'shilishini ta'minlaydigan tashkilotchi, yangilikka intiluvchi, tashabbuskor, iqtisodiy va boshqa xavfdan, javobgarlikdan qo'rqmaydigan kishilar. Bunday xislatlar tadbirkorlik qobiliyati deb yuritiladi.

TALAB - ma'lum vaqtda narxlarning ma'lum darajasida sotib olish mumkin bo'lgan tovarlar xizmatlar miqdoridir. Talab pul bilan ta'minlangan ehtiyojdir.

TALAB QONUNI - mahsulot narxi bilan sotib olinayotgan tovar miqdori o'rtasida bo'ladigan teskari yoki qarama - qarshi bog'liqlikning mavjudligidir.

TAKLIF - ishlab chiqaruvchilar ma'lum vaqt ichida ishlab chiqarishga qodir bo'lgan narxning har bir darajasida bozorga sotishga chiqaradigan mahsulotlar miqdoridir.

TAKLIF QONUNI - narx bilan sotishga chiqarilayotgan tovarlar o'rtasidagi bevosita ya'ni to'g'ridan-to'g'ri bog'liqlikdir.

TAKLIF EGILUVCHANLIGI - narx o'zgarishiga nisbatan taklifning ortib borishi.

TARIF SETKASI - ish toifalari nisbatiga qarab ish haqi to'lash.

TARIF STAVKASI - tegishli ish toifasiga ega bo'lgan ishchining mehnatiga to'lanadigan haq miqdorini belgilab beradi.

TENDER - biror bir ishni amalga oshirish uchun e'lon qilingan tanlov. Xaridor yoki buyurtmachi eng avvalo tanlov e'lon qilib, tanlov shartlari bilan tanishtiradi. Tanlovda ishtirok etish niyatini bildirgan firmalar, korxonalar va tashkilotlar o'z takliflarini - tenderlarni buyurtmachiga ko'rib chiqish uchun yuborishadi.

TOVAR XO'JALIGI - (bozor) bu tovar ishlab chiqarishga asoslangan va bozor orqali ishlab chiqarish bilan iste'mol o'rtasidagi o'zaro aloqadorlikni ta'minlovchi, iqtisodiyotni tashkil qilishning ijtimoiy shaklidir.

TOVAR - bozordagi oldi-sotti orqali ayirboshlanadigan mehnat mahsuli. T. o'zini ishlab chiqaruvchilarining emas, balki bozorda sotish orqali boshqalarning talab-ehtiyojini qondirish uchun yaratiladi. T. iste'mol qiymati- bu uning kishilarning biron-bir ehtiyojlarini qondirish xususiyatidir, almashuv qiymati esa uning boshqa bir tovarga almashina olish xususiyati, qiymat xususiyatidir.

TOVAR BELGISI - muayyan firma tovarlariga qo'yiladigan belgi. TB (savdo markasi) faqat ma'lum firmaga tegishli bo'ladi va uni boshqa firmalar o'z tovarlariga qo'ya olmaydilar.

TOVAR BIRJASI - bir yoki bir necha xil tovar bilan ulgurji savdo-sotiqni amalga oshiruvchi tijorat korxonasi, bozor iqtisodiyoti infrastrukturasi ajralmas qismi bo'lib, korxonalar va tashkilotlar o'rtasidagi oldi-sotti aloqalarini olib boradi. TB ikki guruhga bo'linadi :1) ochiq birja, bunda uning a'zolari bilan bir qatorda boshqa tadbirkorlar ham savdo qila oladi ; 2) yopiq birja, bunda faqat birja a'zolarigina bitimlar tuzish huquqiga ega bo'ladilar.

TOVARLASHGAN XIZMAT - tovar sifatida oldi-sotti qilinuvchi xizmatlar, ya'ni pulli xizmatlardir.

TURMUSH DARAJASI - odatda aholi iste'mol qiladigan hayotiy ne'matlarning miqdori va sifatiga asoslanadi. Bu moddiy ne'matlar tarkibi juda ham xilma-xil. TD ko'rsatkichlari yaxlit tizimi shaklangan bo'lib, unga tug'ilish, o'lish va boshqa demografik ko'rsatkichlar, hayotning sanitariya-gigiyena shart-sharoitlari, oziq-ovqat tovarlarini iste'mol qilish darajasi, sog'liqni saqlash, ta'lim, madaniyat, ish bilan bandlik, mehnat sharoiti, aholining daromadlari va xarajatlari, narx- navo darajasi, transport vositalari, dam olishni tashkil etilishi, ijtimoiy ta'minlanganligi, inson erkinligi kabi ko'rsatkich bilan belgilanadi.

U

ULGURJI BAHO - korxonalar yoki mol yetkazib beruvchilarning katta miqdordagi o'z mahsulotini boshqa korxonalar yoki tashkilotga ko'tarasiga sotadigan baholari.

USTAMA - 1) pul hisobida maosh ustiga qo'shib beriladigan qo'shimcha; 2) qo'shimcha ravishda, takroran, yana; 3) mahsulotning ishlab chiqarilishi bilan bog'liq bo'lmagan, faqat uni tarqatish bilan

bog'liq bo'lgan, qo'shimcha ravishda sarflanadigan (mehnat, xarajat va shu kabilar).

USLUBIYAT - iqtisodiy jarayonlarni ilmiy bilishning tamoyillari, qonun-qoidalari, hodisalari tizimidir.

UKLAD- iqtisodiy faoliyat yuritishning muayyan shakli bo'lib, mulkchilikning biror bir shakliga asoslanadi, o'ziga xos iqtisodiy munosabatlar, qonun-qoidalar amal qiladigan xo'jalik tipidir. M: mayda tovar xo'jaligi.

UChYOT - hisoblashish, ruyxatga olish yo'li bilan narsalarning borligini aniqlash ; hisob-kitob.

F

FERMER XO'JALIGI - mustaqil xo'jalik yuritish sub'yekti. Alohida shaxs, oila yoki bir guruh fuqarolar tomonidan yerdan foydalanib, qishloq xo'jalik mahsulotlarini yetishtirish, ularni qayta ishlash va sotishga asoslanadi. F.X. erkin tadbirkorlikning bir ko'rinishi bo'lib, daromad olish maqsadida tuziladi.

FERMER - qishloq xo'jalik korxonasining egasi. Mustaqil ish yurituvchi -tadbirkor.

FIRMA - inglizcha (firm , firm's Ftrade name) so'zlaridan olingan bo'lib, tijorat maqsadlarini ko'zlovchi korxonona, kompaniya va boshqa xo'jalik tashkiloti degan ma'noni anglatadi.

FOYDA - 1) biror kimsa yoki narsa uchun bo'ladigan naf, manfaat; 2) daromadning xarajatga nisbatan farqidan tashkil topgan summa, mablag' , daromad; 3) qarzga berilgan puldan foydalanilganligi uchun qarzdordan qarz beruvchi (kreditor) oladigan qo'shimcha pul, haq.

FOND - davlat, korxonona, firmalarning biror-bir maqsad uchun mo'ljallangan pul vositalari yoki moddiy boyligi, mablag'lari.

FOND BIRJASI - qimmatbaho qog'ozlar bilan savdo-sotiq qilish maqsadida tuzilgan, doimo faoliyat ko'rsatib turuvchi birja. F.B. ning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat : vaqtincha bo'sh mablag'larga qimmatbaho qog'ozlar sotib olib, ularni muomalaga kiritish, qimmatbaho qog'ozlarning bozor narxini aniqlash; turli tarmoqlar, korxonalar o'rtasidagi kapitalning aylanishini ta'minlash va boshqalar.

FRANCHAYZA - foydalanish uchun tayyor korxonona, firma yoki mashhur firma mahsulotining savdo markasidan foydalanilgan holda amalga oshiriluvchi biznes yuritish usuli.

FYUCHERS OPERASİYALARI - birjalarda amalga oshiriladigan savdo-sotiq operasİYalari. Bu operasİYalar shartnoma tuzilganidan so'ng ishlab chiqariladigan yoki yetishtirib beriladigan mahsulotlar bo'yicha amalga oshiriladi. Odatda, ushbu shartnoma tuzilgandan so'ng buyurtmachi bajaruvchiga avans tariqasida ma'lum summani o'tkazib beradi.

X

XALQARO VALYUTA FONDI - xalqaro moliya valyuta tashkiloti. Uni tuzishdan maqsad xalqaro savdoni rivojlantirish, valyuta kursini, me'yorlarini, nisbatlarini belgilash, ko'p tomonli to'lovlar tizimiga rioya qilinishini nazorat qilish hamda fond a'zolariga valyuta yetishmovchiligi holatlarida kredit, qarz berishdir.

XALQARO MEHNAT TAQSIMOTI - alohida mamlakatlarning tovar va xizmatlar ma'lum turlarini ishlab chiqarishga ixtisoslashuvidir.

XOLDING - (ingl.holding- ega)-o'zga firma, korxonaning nazorat paketini o'zida ushlab turuvchi bosh kompaniya. X. qo'l ostidagi kompaniyalarni rivojlantirib, daromadni ko'paytirish bilan birgalikda o'zi ham tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanadi. Huquqiy nuqtai nazardan aksionerlik jamiyati, mas'uliyati cheklangan jamiyat yoki xususiy korxonalar sifatida harakat qiladi.

XUSUSIY - 1) biror shaxsning yolg'iz o'ziga qarashli, tegishli bo'lgan mulki, shaxsiy; 2) ayrim shaxslar tomonidan yakka tartibda amalga oshiriladigan; 3) muayyan bir narsa yoki mavzuga bag'ishlangan.

XUSUSIYLASHTIRISH - fuqarolarning va davlatga taalluqli bo'lmagan yuridik shaxslarning davlat mulki ob'yektlarini yoki davlat aksionerlik jamiyatlarining aksiyalarini davlatdan sotib olishdir.

XUSUSIY MULK - biror shaxs, oila, korxonalar, firma, tashkilot mulki- yer, uy-joy, bino, inshootlar va ishlab chiqarish vositalari, pul, qimmatbaho qog'ozlar. XM ishlab chiqarish yoki o'z qobiliyatini ishga solishdagi tadbirkorlik, o'z xo'jaligini yuritish, daromadni turli qimmatbaho qog'ozlarga joylashtirish natijasida, merosga qolgan mulk va boshqa qonun yo'l qo'yadigan sohalar asosida yuzaga keladi va ko'payib boradi.

XUSUSIY TADBIRKORLIK - xususiy tashabbus orqali o'z mablag'larini ishga tushirish asosida tashkil etiladigan tadbirkorlik.

XUSUSIY FIRMALAR - ayrim shaxslarga va ayrim oilalarga qarashli bo'lib, yakka xususiy mulk hisoblanadi.

S

SIKL - iqtisodiy faoliyatning birin-ketin qayta-qayta takrorlanishi. Odatda, to'rtta bosqichda: krizis (inqiroz), depressiya (bir joyda depsinish), jonlanish va yuksalishdan iborat. Amaliy hayotda ko'proq ikki bosqich: bum (cho'qqi, zudlik bilan yuqori bosqichga ko'tarilish) va repressiya, ya'ni ishbilarmonlik faoliyatining susayishi, orqaga ketishi bilan xarakterlanadi. S. Mexnizmi investisiya hajmi bilan bog'liqdir.

CH

CHAKANA BAHO - davlat va kooperativ savdosi, dehqon bozorida iste'mol mollarini sotilish narxlari.

CHAKANA SAVDO - savdo-sotiq tarmoqlari orqali aholiga iste'mol mollarini sotish.

CHEK - belgilangan ko'rinishdagi pul hujjati, 1) bankdagi o'z hisobidan muayyan pul miqdorini CH.da ko'rsatilgan shaxsga berish yoki uning hisobiga pul o'tkazish bo'yicha yozma topshiriq. Chek ikki ko'rinishda bo'ladi: a) oluvchining nomi yozilgan chek; b) ko'rsatuvchiga berilgan chek.

CHEKLANGAN MAS'ULIYAT - ma'lum chegara doirasida cheklangan mas'uliyat. qarz majburiyati yoki o'ziga biror bir hujjatga imzo chekilayotganda mas'uliyatni muayyan doiralarda cheklovchi shartni, punktni kiritish.

E

EKSPORT - tovarlar, xizmatlar, ishchi kuchi va kapitalni mamlakat tashqarisiga chiqarish.

ELEKTRON PUL - hisob-kitoblarni elektron hisoblash mashinalari yordamida amalga oshirish uchun qo'llaniladigan elektron kartochka, uning xotirasiga pul egasining joriy hisobidagi pul summasi yozilgan bo'ladi.

EMBARGO - chet el tovarlarini kiritish yoki chiqarish, olib chiqib ketishni davlat tomonidan ta'qiqlash yoki chet davlatga qarashli mulkni vaqtincha to'xtatib turish, ta'qiqlash.

EMISSIYA - muomalaga bank biletleri, pul va qimmatbaho qog'ozlarni chiqarish, davlatning emissiya banklari tomonidan amalga oshiriladi. E. asosan davlat byudjetidagi kamomadni to'ldirish, izdan chiqqan pul muomalasini tiklash maqsadida o'tkaziladi.

ERKIN NARXLAR - talab bilan taklif nisbatiga bog'liq bo'lgan narxlar.

ERKIN IqtISODIY HUDUDLAR - qo'shma tadbirkorlik hududlari, xorij kapitalini erkin amal qilishi uchun ajratilgan maxsus hudud, iqtisodiy o'sishni ta'minlash, ijtimoiy va ekologik muammolarni hal qilish maqsadida tashkil etiladi.

EKOLOGIK MUAMMOLAR - insoniyat hatti-harakatlari va xo'jalik faoliyati natijasida atrof-muhitga yetkazilgan zarar.

YA

YARMARKA - savdo, sanoat, tijorat va boshqa tashkilotlarning vaqti-vaqti bilan ulgurji savdo-sotiq qilish maqsadida o'tkaziladigan tadbiri. Yarmarka savdo-sotiq, mahsulot namunalarini ko'rgazma qilish orqali amalga oshiriladi.

YALPI MILLIY MAHSULOT - (YAMM) ma'lum muddat (odatda bir yil) ichida mamlakatda ishlab chiqarilgan va bevosita iste'molchilarga tushadigan pirovard mahsulotlar va ko'rsatilgan xizmatlarning bozor baholaridagi summasidan iborat. Eng muhim va sintetik iqtisodiy ko'rsatkichlardan iborat bo'lib, o'z tarkibiga mehnat vositalari sarflarini qoplash fondini (ya'ni renovasiyaga ishlatiladigan amortizasiya miqdorini) va milliy daromadni oladi. YAMM muayyan narxlarda ifodalanadi, unga narx tarkibiga kiruvchi bilvosita soliqlar va nomoddiy tarmoq ko'rsatgan xizmatning qiymati ham kiradi.

O'

O'ZGARUVCHAN TALAB - erkin bozorda mahsulot narxini ma'lum bir foizga o'zgarishi, talabning necha foizga o'zarishini belgilovchi ko'rsatkich. U baholarning o'zgarishi va ularning darajasi bo'yicha qaror qabul qilish jarayonida keng qo'llaniladi.

Q

QIMMATBAHO (QIMMATLI) QOG'OZLAR - egalariga daromad keltiradigan hamda turli aktivlarga (sertifikat, aksiya, obligasiya va boshqa) bo'lgan huquqni tasdiqlovchi hujjat. K.K. aniq, real kapitalni qog'ozda ifodalaydi. K.K. larning quyidagi turlari mavjud: veksel, chek, aksiya, obligasiya, sertifikat, turli muassasa, tashkilot va idoralarning (bank, xayriya va ishonch fondlari) qonunda ko'zda tutilgan hollarda mablag' bilan ta'minlaydigan ishonch qog'ozlari.

QONUN - 1) ob'yektiv borliqda turli hodisalar o'rtasida,, kishi ongidan va ixtiyoridan tashqarida doimiy bo'lgan zaruriy ichki, muhim, takrorlanadigan bog'lanish, munosabat; 2) davlat hokimiyati tomonidan qabul qilingan, hamma uchun majburiy bo'lgan ijtimoiy-huquqiy norma va munosabatlarni belgilovchi rasmiy qoida; 3) bajarilishi shart, majburiy bo'lgan, norma, qoida tusiga kirgan talab, topshiriq va shu kabilar.

H

HOMIY -q. sponsor.

Navoiy davlat pedagogika instituti Ilmiy kengashi tomonidan nashrga tavsiya etilgan.

Muharrir: M. Sodiqova

Terishga berildi 6.01.2004. Bosishga ruxsat etildi
27.02.2004. qog'oz bichimi 70x 90. Ofset bosma usulida bosildi. Ofset qog'oz. Hisob nashriyot t. 2,0. Shartli bosma t. 2,2. 1000 nusxada.
Buyurtma №.. Kelishilgan narxda.

O'zRFA «Fan» nashriyoti: 700047, Toshkent, akad. YA.Fulomov
ko'chasi, 70.

Bosmaxona manzili: